

Terénní teorie

8. Formulářová archeologie

Základní pojmy formulářového záznamu terénního odkryvu (Manuál terénního výzkumu společnosti Archaia Brno o.p.s.)

A. časovo prostorové členění výzkumu

Výzkum

Představuje časově a prostorově vymezitelnou terénní archeologickou akci (terénní výzkum včetně jeho vyhodnocení). Každá akce je označena v rámci instituce nezaměnitelným číslem (v rámci 1/99 je první číslo průběžné pořadové, druhé číslo označuje letopočet) a názvem výzkumu. Název musí obsahovat jméno kat. obce a ulice s číslem popisným v intravilánech (příp. nezaměnitelný název objektu – např. Dům u Sixtů) a číslo parcely, název tratě či jiný nezaměnitelný název lokality v extravilánu. Liniové stavby je možno označit vedle uvedení katastrálního území souhrnným označením, které např. postihuje typ stavby.

Plocha

Plochu jako část výzkumu vymezujeme v případě rozsáhlých odkryvů, abychom usnadnili vedení dokumentace a praktickou organizaci výzkumu. Plochy se označují velkými písmeny a v jejich rámci vytváříme samostatné číselné řady označující stratigrafické jednotky.

Sonda

Sonda je základní a nepominutelná složka terénního odkryvu. Sonda je jednoznačně prostorově vymezena (izolovaný výkop, systém výkopů, místnost v objektu, část plochy – např. čtverce sítě). Sondy označujeme dvojčísly (dvojčíslo vymezuje maximální počet sond - 99, při vyšším počtu je nezbytné plošný odkryv rozčlenit do *plach* – viz. výše 1.2.).

Sektor

Sektor můžeme vymezit jako prostorovou jednotku v rámci sondy. Zpravidla se jedná o systém sektorů (např. dílčí síť 1 x 1 m), který slouží k přesnému zachycení prostorového rozložení artefaktů nebo ekofaktů. Sektory se označují numerickou řadou.

B. stratigrafické jednotky

VRSTVA

Vrstva je makroskopicky vymezitelná uložení přírodního nebo antropogenního původu a tvoří část stavební konstrukce typu ZEĎ nebo DŘEVĚNÁ KONSTRUKCE. Nachází-li se v jámě či v prostoru vymezeném vertikálními stavebními konstrukcemi, užíváme pracovního termínu výplň (jednotné označení ve formuláři je výlučně vrstva).

V rámci geologického podloží se setkáváme se skalními horninami nebo se zeminami. V prvním případě popisujeme pouze barvu (2.1), v rubrice „jiná pozorování“ (2.9) druh horniny, případně zvětralost, rozrušení povrchu.

V rámci historického nadloží se setkáváme se zeminami, které dělíme na soudržné a nesoudržné (ČSN 72 1001).

Při kritice pramene je nutné odlišit

- 1) vrstvu jako projev dílčí časově omezené aktivity
- 2) homogenizované souvrství, působící často jako jednolitá vrstva, skrývající však četné nesoučasné aktivity.

STYKOVÁ PLOCHA

Tento typ kontextu se zavádí, aby bylo možno vhodným způsobem zaznamenat tzv. "povrchy aktivity", zjištěné během výzkumu, event. až při zpracování a je nutné jim dát stra-

tigrafickou identitu. V zásadě lze rozlišit stykové plochy vrstev a stykové plochy „objektů“ či „stavebních konstrukcí“. Zde se opět rozlišují horizontální stykové plochy, a to u stojících stěn (styčné linie různých stavebních fází) a vertikální, což jsou povrchy výkopů a svislých konstrukcí. Povrchy výkopů se popisují samostatně.

Styková plocha reprezentuje povrch, který existoval v určitém časovém období. Nemá vlastní fyzický základ, matematicky by se vyjádřila jako dvourozměrná plocha.

Např.: 1) Ve zkoumaném souvrství je zjištěna vrstva s ušlapaným povrchem. Ten indikuje zastavení nárůstu terénu a užívání plochy jiným způsobem. Jde o událost, kterou je obtížné zaznamenat normálním způsobem, ale přesto je nutné ji zachytit.

2) Zjistíme otisk dlažby, z kterého se zachoval právě jenom tento otisk. Vlastní dlažba byla zcela odstraněna. Opět ji můžeme dokumentovat jenom jako stykovou plochu.

Formulář nebude zřejmě používán příliš často, rozhodně nejméně často vzhledem k ostatním typům kontextů. Zahrnuje totiž na rozdíl od jiných typů kontextů určitou interpretaci, učiněnou již přímo na lokalitě a jako takový může být dokonce dodatečně zrušen. Stejně tak může být při zpracování stratigrafického vývoje na nalezišti dodatečně vytvořen při kabinetním zpracování.

VÝKOP

Výkop je ohraničená dvourozměrná plocha, často velmi složitě tvarovaná, která vznikla místním odebráním části podložních, vzácněji nadložních vrstev. Jde vlastně o tzv. vertikální stykovou plochu. Výkop tedy vznikne v nadloží nebo podloží hloubením (kopáním aj. způsobem v zeminách, tesáním nebo lámáním v horninách), případně dalšími specifickými lidskými aktivitami, které způsobují utváření zahloubenin: např. zarážení nebo zatloukání konstrukčních prvků (kůlové jámy a jamky), otisky konstrukcí (vzniknou tlakem nadzemních částí na povrch terénu), komunikační procesy (např. vyježděné koleje od vozů, „prošlapání“ měkkých povrchů) nebo kombinace lidských aktivit a přírodních procesů (např. komunikace - úvozy; vodní díla - náhony, kanály atd.). Popis výkopu není popisem výplně, která z něho byla vybrána (tedy popisem uloženin). Tzv. **soujámí, u nichž nelze** jednoznačně stanovit sled jednotlivých dílčích výkopů, doporučujeme před popisem rozdělit na jednotlivé výkopy, které mohou, ale nemusí, být stratigraficky současné. Vzájemné vztahy propojených výkopů lze totiž zjistit pouze ve výplních. Někdy ale mohly být nesoučasné výkopy současně zasypány nebo se nedaří vzhledem k charakteru výplně dílčí fáze odlišit.

KONSTRUKCE

Představuje prostorově, technologicky a konstrukčně vymezenou samostatnou část stavěného prostředí (např. zeď, stěna, klenba, kůl, sloup, pilíř, plášť pece, zděný kamnový sokl, podlaha, dlažba) dochovanou kompletně nebo zčásti v primární podobě a umístění. Např. několik stěn (zdí) můžeme považovat za jednu konstrukci tehdy, jsou-li jednoznačně provázány a představují-li jednu stratigrafickou fázi. Naopak druhotně vloženou plombu do zdi musíme považovat za samostatnou konstrukci. Základové výkopy pro konstrukce popisujeme v rámci stratigrafické jednotky „výkop“. Destruovanou konstrukci, jejichž jednotlivé prvky již nejsou v původním uložení a prokládá je výplň rázu zeminy, je třeba popisovat jako vrstvu a jednotlivé prvky popsat na formuláři „konstrukční provek“. V terénu vyplňujeme pro všechny druhy konstrukcí společný formulář „**Konstrukce**“, pro kolíky košatinových plotů je možné použít zjednodušený terénní formulář pro určitý omezený počet kolíků plotu.

POHŘEB

Tělesné pozůstatky zemřelého jedince nepředstavují typickou stratigrafickou jednotku. Jde o velmi specifický druh uložení, blížíci se nálezům, kterými jsou součástí tzv. osobní vybavy nebo milodary. Z hlediska stratigrafie má však tento „nález“ značný význam, proto jej popisujeme jako samostatnou stratigrafickou jednotku, kterou nazýváme POHŘEB. V archeologickém kontextu POHŘEB zahrnuje výlučně pozůstatky zemřelého jedince nebo jedinců, které byly záměrně pohřbeny (vloženy do hrobu) a má tak docela jiný význam než v kulturní antropologii, kde představuje pohřební aktivitu.

POHŘEB je součástí *HROBU* - svazku stratigrafických jednotek. Hrob je výsledkem specifické lidské aktivity - záměrného pohřbení tělesných pozůstatků zemřelého jedince nebo jedinců (v případě kenotafu pak místem symbolického odpočinku jedince, který není ve skutečnosti v hrobě uložen). V živé kultuře zahrnuje celý komplex rituálních a magických aktivit od smrti jedince, jeho transport na místo pohřbení, příp. kremaci, uložení spálených pozůstatků nebo nespáleného těla do hrobu, ukládání milodarů až po obřady konané v průběhu nebo po zasypání hrobu, příp. navršení mohyly. V archeologizované podobě je HROB tvořen několika stratigrafickými jednotkami. Jedná se zpravidla o hrobovou jámu, tedy o stratigrafickou jednotku VÝKOP a její výplň tvořenou VRSTVOU (jednou nebo více). Hrob může být pod úrovní terénu (v hrobové jámě) nebo v nadzemní části opatřen KONSTRUKCÍ nejčastěji ze dřeva nebo z kamene (např. hrobová komora nebo hrobka). Součástí hrobu může také tvořit mohylový násep různé velikosti sestávající z VRSTEV, případně zpevněný KONSTRUKCÍ.

Zahrnuje-li POHŘEB několik jedinců, jde o stratigraficky jednotný uzavřený celek. V případě rozpoznatelného uložení více jedinců v jednom hrobě („pietní“ uložení nespálených těl), popisujeme každého pohřbeného jedince (s milodary, osobní výbavou) jako zvláštní stratigrafickou jednotku.

Zcela specifickým případem jsou tělesné pozůstatky zemřelých jedinců, kteří nebyli záměrně pohřbeni – nebyli uloženi do hrobu: např. mrtví jedinci ponechaní na bojišti nebo v násilně zaniklém sídlištním areálu, zvláště ve spáleništních souvrstvích zaniklých staveb; jedinci, kteří zemřeli v důsledku přírodních katastrof nebo mimo osídlené území a nemohli být pohřbeni atd. Tělesné pozůstatky tedy nejsou součástí hrobu. V takovém případě používáme stratigrafickou jednotku POHŘEB pro popis pozůstatků zemřelého výlučně z pracovních důvodů; je zřejmé, že se o pohřeb z hlediska kulturního nejedná.